

XVIII a. ŽEČPOSPOLITOS SEIMŲ DOKUMENTAI LIETUVOS MA CB SENŲ RETŲ SPAUDINIŲ IR KARTOGRAFINIŲ LEIDINIŲ SKYRIAUS LITUANIKOS FONDE

XVIII a. Žečpospolitos seimai buvo aukščiausiasis įstatymų leidimo ir valstybinės valdžios organas. Su jų įstatymdavine veikla susiję daugelis XVIII a. leidinių, saugomų Senų retų spaudinių ir kartografinių leidinių skyriuje. Svarbiausias seimo dokumentas — priimtas nutarimas, turintis įstatymo galią ir vadinamas konstitucija (jeigu seimas konvokacinis — konfederacija). Konstitucijos skirtos įvairiausiems valstybinio ir privataus gyvenimo klausimams. Jas rengė, redagavo, spausdintų konstitucijų sutikimą su priimtosiomis tikrino konstitucinė deputacija, sudaryta iš seimo pasiuntinių bei senatorių. Deputacijos nariai pasirašydavo po priimtą konstituciją, ir ją seimo sekretorius turėjo užregistruoti mieste, kuriame vyko seimas, teismo knygoje (1791 m. seimo nutarimu per tris dienas). Joje konstitucijos tekstas buvo perteikiamas tiksliai, ne trumpinant. Paprastai tokios įregistruotos konstitucijos prasidėdavo „... Actum in curia regia ...“, po to ėjo data ir įstatymo pavadinimas. Dažnai konstitucijos tokia pat forma, kokia jos įrašytos į knygas, buvo išspausdinamos atskirais leidiniais arba rinkiniais. Tuose leidiniuose nėra jokių leidybinių duomenų, bet greičiausiai jie buvo išleidžiami tais pačiais ar kitais metais, siekiant su seimų priimtais įstatymais supažindinti kuo platesnius visuomenės sluoksnius. Taip išleista ankstyviausia XVII a. konstitucija, saugoma skyriuje, yra 1764 m. konvokaciniame seime nustatyta karaliaus rinkimo tvarka. Įdomi 1776 m. konstitucija dėl Nuolatinės tarnybos įsteigimo. Ypač gausu taip išleistų įstatymų iš Keturmečio (1788—1792 m.) ir 1793 m. Gardino seimų. Šių seimų konstitucijos surinktos į rinkinius. Juos, matyt, sudarinėjo patys bibliotekų savininkai, nes įstatymų skaičius rinkiniuose įvairuoja (ypač 1793 m. Gardino seimo).

Pasibaigus seimui, aktualiausi įstatymai buvo leidžiami ir atskirais leidiniais. Tai Keturmečio seimo nutarimai dėl Iždo komisijos, seimelių, miestų, seimo teismų, Karūnos ir LDK tribunolų, seimų, pagrindinis įstatymas, nusakantis valstybės santvarką (Ustawa rządowa, t. y. Gegužės 3-osios konstitucija), 1793 m. įstatymai dėl Karūnos ir LDK Iždo komisijų, asesorių teismų, mokesčių, policijos komisijos, tribunolų ir žemės teismų, seimelių ir t. t. Dažnai atskirai buvo leidžiamos tik su LDK susijusios konstitucijos (Konstytucye W.X.L. na seymie extraordinarynym Warszawskim r. 1773—1775 uchwalone. Warszawa, druk. Schol. Piarum, 1775; regulamen woyska W.X.L., s. 1. (1717) ir pan.).

Pilni kiekvieno įvykusio seimo priimtų įstatymų rinkiniai (Konstytucye ...) pradėti spausdinti nuo XVI a. 1791 m. seimas numatė, kad visiems delegatams prieš 3 dienas iki išsiskiriant rūmams turi būti įteiktos seime priimtoms ir išspausdintoms konstitucijos. Jų rinkiniai po seimo

taip pat buvo išsiuntinėjami svarbiausiems Žečpospolitos administraciniams centrams. Skyrė saugoma keletas tokių egzempliorių su rankraštiniu seimo maršalkos parašu, kur siūsti (pavyzdžiui, „Do X-stwa Inflantskiego“). XVIII a. konstitucijų kompleksiškumas skyrė geras. XVIII a. įvyko 51 seimas, 26 iš jų iširo ir tik 17 baigėsi sėkmingai. Skyrė saugomos daugumos seimų konstitucijos, trūksta tik 1733 m. bei 1764 m. elekcinų seimų priimtų įstatymų. Kai kurių rinkinių esama po keletą leidinių: 1717 m. seimo konstitucijų — 2 leidimai, 1764 m. konvokacinio seimo — 2, 1773—1775 m. seimo — 2, o 1726 m. Gardino seimo — net 5 skirtingi leidimai. 1734 m. ir 1764 m. karūnacinų seimų nutarimai išleisti pavadinimu „Przywileie y konstytucye...“ Juose yra Augusto III bei Stanislovo Augusto pasižadėjimai, t. y. Pakta conventa.

XVIII a., be religinės literatūros, seimų įstatymai buvo populiariausia ir reikalingiausia literatūra. Įstatymus turėjo žinoti ne tik valstybinius postus užimę bajorai, bet ir kiekvienas seimo delegatas bei privatus asmuo, tiek sprendžiamas visuomeninius reikalus, tiek gindamas asmeninius interesus. Todėl, siekiant patenkinti visuomenės poreikius, palengvinti naudojimąsi įstatymais, surinkti juos į vieną vietą, buvo leidžiami įvairūs įstatymų rinkiniai. Rinkinių pobūdis įvairus. Mykolas Bernovičius parengė 1764—1780 m. priimtų įstatymų dėl izdo reikalų rinkinį (Bernowicz Michal. Summaryusz praw i konstytucyi seymowych od r. 1764 do r. 1780 w materyach skarbowych i o sądach kommissyow skarbu oboyga narodow ustanowionych. Grodno, druk. J. K. Mci, 1782). St. Kozuchovskis parengė konstitucijų iki 1726 m. imtinai rinkinį, išspausdintą jo dvaro spaustuveje (Constytucye statuta y przywileie koronne y W.X.L. na walnych seymach od r. p. 1550 aż do r. p. 1726 uchwalone ... Mokrzko, 1732).

Svarbiausias XVIII a. konstitucijų rinkinys yra Žečpospolitos teisių knygos — Volumina legum. J. Zaluskis ir J. St. Konarskis pirmuose 6 tomuose, išleistuose 1732—1739 m., surinko visas seimų konstitucijas nuo 1347 m. iki 1736 m. Varšuvos pijorai 1782 m. išleido 7-tą ir 8-tą tomus, kuriuose surinktos paskutinės konstitucijos iki 1780 m. seimo. Kad tose Volumina legum knygoje būtų lengviau susiorientuoti, pijorai išleido inventorių. Pirmą inventorių parengė Motiejus Ladovskis, jo darba iki 1726 m. tęsė Juozas Andrius Zaluskis, dar vėliau — Arnolfas Zeglickis ir Teodoras Vaga. Paskutiniųjų 2 tomų inventorių sudarė Teodoras Ostrovskis. Volumina legum 1-asis leidimas kartu su visais inventoriais saugomas skyrė. Volumina legum — tai reikšmingiausias, didžiausias ir techniškai tobuliausias XVIII a. Lenkijos spaustuvininkų, t. y. anuo metu turėjusių geriausią spaustuotę pijorų, leidinys.

Konstitucijos, kol jos būdavo priimamos, nuedavo ilgą parengimo, svarstymo kelią. Kiekvienu klausimu vykdavo ilgiausios diskusijos, kurių ne visos baigdavosi įstatymo priėmimu. Seimų eigą bei dvasią, pasakančiųjų kalbų turinį atskleidžia seimų dienoraščiai. Iki Stanislovo Augusto dienoraščius rašydavo delegatai, pašaliniai asmenys ir skirdavo juos savo globėjui didikai, artimiesiems žmonėms arba kitų valstybių vadovams susipažinti su seimų eiga. Tik nuo Stanislovo Augusto laikų dienoraščius ėmė rašyti seimų sekretoriai: 1776 m. seimo dienoraštį pa-

rašė ir išleido seimo sekretorius A. Cieciovskis, 1778 m. — S. Sokolovskis, 1785 m. — M. Tukalskis Nielobovičius, 1782 m. — P. Kicinskis. Pirmieji dienoraščiai dažnai nebuvo skirti publikuoti, išreiškė rašiusiojo ir jo globėjo politines orientacijas, simpatijas, antrieji, iš karto rašyti viešam publikavimui, buvo labiau oficialūs ir turėjo supažindinti visuomenę su padėtimi valstybėje. 1793 m. seimas paliepė sekretoriui išspausdinti dienoraštį ir išdalyti jį kartu su konstitucijomis visiems seimo delegatams. Skyriuje saugoma 11-os seimų dienoraščiai (nėra tik 1762 m.): 1761 m., 1764 m., 1766 m., 1776 m., 1778 m., 1784 m., taip pat 1780 m. dienoraščio 2 variantai (platesnis, išleistas Varšuvoje, ir siauresnis — Gardine), 1782 m. seimo dienoraščio 2 leidimai ir 1788—1792 m. 3 dienoraščiai, apimantys skirtingas sesijas.

Dalį seimų dienoraščių medžiagos pakartoja išspausdintos delegatų kalbos. Be 10 kalbų rinkinių, skyriuje dar yra apie 160 atskirai išleistų senatorių ir delegatų kalbų seimuose. Atskiru leidiniu išėjo Andriaus Ch. Zaluskio kalbos (Mowy seymowe Andrzeja Chryzostoma Zaluskiego, kanclerza wielkiego koronnego przy publicznych oyczyzny obradach miane. Kalisz, druk. Collegium, 1718 m.), taip pat įvairių politinių veikėjų 1778 m., 1780 m., 1782 m., 1786 m., 1788—1792 m. seimuose pasakytos kalbos ir net trys 1784 m. Gardino seimo kalbų rinkiniai. Kalbose išryškėja įvairių Žečpospolitos dalių atstovų pažiūros į vieną ar kitą svarstomą dalyką, politinę orientaciją, politinių ir ekonominių problemų suvokimas, taip pat oratoriniai sugebėjimai.

Be minėtų leidinių, skyriuje esama ir kitokių su seimų veikla susijusių dokumentų. Karaliaus vaidmenį seime šiek tiek parodo propozicijos — karaliaus siūloma seimo veiklos programa. Lituanikos fonde yra dvi Stanislovo Augusto Poniatovskio propozicijos 1778 m. ir 1784 m. seimams.

Dauguma seimų dokumentų yra be leidybinių duomenų. Pirmiausia tai pasakytina apie atskirai išleistas seimų kalbas (tik vienoj kitoj pažymėta P. Dufour spaustuvė Varšuvoje) ir seimų nutarimus. Kitus dokumentus paprastai leido stipriausios, geriausios XVIII a. spaustuvės, turinčios karaliaus privilegijas: Varšuvos pijorų, jėzuitų, karaliaus dvaro, o amžiaus pabaigoje — P. Dufour, M. Grollo, mažiau — Vilniaus akademijos ir J. Zavadskio bei Gardino karališkoji spaustuvės. XVIII a. pirmoje pusėje geriausiai iš jų įrengta buvo Varšuvos pijorų spaustuvė, todėl jai tenka daugiau nei pusė visų leidinių.

Seimų dokumentų visuomeninis reikšmingumas, aktualumas ir reikalingumas lėmė didelį jų egzempliorių skaičių, palyginti su kitais XVIII a. leidiniais. Vien Volumina legum 1-ojo tomo bibliotekoje yra 15 egzempliorių. Ypač populiarūs buvo konstitucijų rinkiniai, seimų konstitucijos, dienoraščiai, kurių saugoma po keletą egzempliorių. Tą patvirtina ir kai kurie pakartotini to paties seimo konstitucijų leidimai, kurie mažai vienas nuo kito skiriasi, pavyzdžiui, penki 1764 m. konvokacinio seimo nutarimų leidimai toje pačioje spaustuvėje.

Šie leidiniai į MA Centrinę biblioteką pateko iš įvairių Lietuvos, Bal-

tarusijos, Lenkijos rinkinių. Pagrindą sudaro T. Vrublevskio bibliotekos rinkiniai. Daug knygų su Vilniaus mokslo mylėtojų draugijos, Šiaulių „Aušros“ muziejaus, Liucijano Uzemblos, Biržų ordinacijos, A. Lopacinskio, J. Karlovičiaus, A. Jelskio, Remerių nuosavybės ženklais. Pora knygų yra su įrašu „z Baublu“, tad gal jas vartė ir D. Poškos rankos? Keletas knygų buvo Valerijono Bilevičiaus, Ariogalos seniūno, Mažųjų Dirvėnų tįjūno, bibliotekoje ir dar daugelyje kitų.

XVIII a. Zečpospolitos seimų dokumentai tebedulka bibliotekų lentynose, laukdami tyrinėtojų, kuriuos domintų Lietuvos bei Lenkijos politinė istorija.